კათოლიკენი საქართველოთ.

ლუკა ისარლოვისა

ინვ. 1572
მვ. 76
სშრ.

გამოცემა

ზ. ჭიჭინაძისა

ფასი 1937

ინვ. 5008
მვ. 76
სშრ. 157

ᲬᲘᲗᲐᲠᲘᲡᲪᲐᲕᲘ

ᲢᲤᲘᲚᲘᲡᲘ

ᲑᲔᲭᲓᲘᲡ Დ. ᲨᲐᲠᲐᲫᲘᲡᲐ ᲓᲐ ᲐᲛᲮᲜᲐᲜᲒᲝᲛᲘᲡᲐ ᲜᲘᲙ. Ქ. № 21.

Тип. М. Шарадзе и К-°, Николаевская у. № 21.

1898

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 23 Марта 1898 г.

კათოლიკეანი საქართველოში

ამ რამდენისამე წლის წინად სომხურ კაზეთებში ბევრი წერილები იბეჭდებოდა საქართველოს კათოლიკეთა და იმათ ეკკლესიათა შესახებ. კაზეთები ამ წერილების შემწეობით ცრუ და სიმართლეს მოკლებულს ამბებს ავრცელებდნენ ხალხში. საქართველოს კათოლიკეანი კი, რადგანაც სომხური ენა არ იცოდნენ, არა კითხულობდნენ სომხურ კაზეთებს, არც ტფილისის მკვიდრნი და არც გორისა, ქუთაისისა და ოსმალეთის საქართველოს მცხოვრებნი და, მაშასადამე, მათ არ შეეძლოთ უარ-ეყოთ კაზეთების-მიერ გავრცელებული ცრუ ამბები. უმოავრესი მიზანი კაზეთებისა ის იყო, რომ უველა ქართველი კათოლიკეანი სომხებად გარდაექმნათ. ისინი არწმუნებდნენ უველას, რომ რომის-კათოლიკეთა ან სომხის-კათოლიკეთა სარწმუნოების ქართველები არასოდეს არა ყოფილან არც ქართლ-კახეთსა და არც ოსმალეთის საქართველოში, რომ უველა ესრედ წოდებული ქართველ-კათოლიკეანი სომხები არიანო და სხვა.

სომხებს რომ თავი გავანებოთ, იმ სომხებს, რომელნიც სომხურ ენაზე დაბარკობენ და სომეხ-კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებენ და რომელნიც ოსმალეთიდან იქმნენ გადმოსახლებულნი და ტფილისისა და ერევნის გუბერნიების ბორჩალოს, ახალციხის, ახალქალაქის, გუმბრის და ბაიაზეთის მაზრებში დასახლებულნი, ჩვენ

დავინახავთ, რომ ტფილისსა, გორსა, ქუთაისსა, ახალციხესა, ახალქალაქის მაზრებსა და ბათუმის ოლქში (ოსმალეთის საქართველოში) უძველეს დროიდან სცხოვრობდნენ კარგა ბლომად ქართველთა ტომის ადგილობრივი მკვიდრნი — კათოლიკენი, რომელთა ერთი ნაწილი ადიარებდა და აღიარებს რომის-კათოლიკეთა სარწმუნოებას და ასრულებს იმის წესებს, ხოლო მეორე ნაწილი — სომეხ-კათოლიკეთა სარწმუნოებას. პირველნი ძველადგანვე სცხოვრობენ ტფილისსა, გორსა, ქუთაისსა და რაოდენიმეც ქალაქ ახალციხის ძველს ნაწილში, ხოლო მეორენი — ოსმალეთის საქართველოს ქართველნი — ახალციხეშივე და შემდეგს სოფლებში: ბარალეთსა, ვალსა, ხიზაბავარსა და ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების და ართვინის ოლქის სხვა სოფლებში. ისინი ლაპარაკობენ თავიანთ მშობლიურ ქართულ ენაზე ისე, როგორც ლაპარაკობენ მათი მეზობელნი, იმავე სოფლებში მცხოვრები, ქართველი-მაჰმადიანები. სომეხთა ერთგანების სომეხ-კათოლიკეთა მცირედი ნაწილი გადმოსახლებულია ოსმალეთიდან 1807 წელს, ხოლო მომეტებული ნაწილი — ოსმალეთის ომის შემდეგ, 1828—1829 წლებში. მათ შორის მრავალი ქალ. ახალციხის ახალ-ნაწილში სცხოვრობს. ამ უკანასკნელთ არავითარი ერთობა არა ჰქონიათ ქართველი ტომის ადგილობრივ მცხოვრებლებთან, თუმცა ორივენი ერთნაირ საეკლესიო წესებს ასრულებენ.

სომხური გაზეთები, რომელთაც გრიგორიანნი ჰბეჭდავენ და რომელთაც არ იციან არც მდებარეობა იმ ადგილებისა, სადაც რომის თუ სომხის სარწმუნოების კათოლიკენი სცხოვრობენ და არც მათი ისტორია, ამბობენ ისტორიულ ფაქტებს და ამტკიცებენ, რომ ტფილისში სომეხ-კათოლიკეთა და ქართველ-კათოლიკეთა გარდა სხვა კათოლიკენი არ არიანო. ამიტომ, მათის აზრით, ტფილისის ყველა კათოლიკეთ, რომელნიც დაბადებით ქართველნი არიან, სომეხთა წესები უნდა მიიღონ და ამიტომვე თვით წირვა-ლოცვაც სომხურ ენაზე უნდა იყოსო. ისინი ამტკიცებენ, რომ ტფილისის რომის-კათოლიკეთა ძველი მიძინიების ეკლესია ოსმალეთიდან გადმოსახლებულის სომხებისაგან არის აშენებული 1804 წელს, მაშინ როდესაც მათი სსენება არც კი იყო ტფილისში და რომ შემ-

დეგ ეკეკლესია დათინთა პატრებმა მიითვისესო. ეგვლაზე საკვარ-
ველი აქ ის არის, რომ სომხური გაზეთები არამც თუ ისტორიის
წინაშე სტოდამენ, არამედ დოდიკასაც კი ჭდალტობენ. თუ, რო-
გორც გაზეთიბი ამბობენ, ზემოხსენებული ეკეკლესია პატრებმა მი-
ითვისეს, მაშინ, საკვირველია სადან გაჩნდნენ 1804 წელს ეს პატ-
რები ტფილისში, ხოდო თუ ისინი წინადვე ტფილისში იყვნენ,
მაშინ ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ მათ თავიანთი ეკეკლესია ექმნებო-
დათ და ამ ეკეკლესიას მრეკლიც ეეოდებოდა; სხვაფრივ წარმოუდ-
გენელია. სომხურ გაზეთებს, რომ ტოტადენი შრომა გაეწიათ
და გაეცნოთ ტფილისისა და საერთოდ საქართველოს ისტორია,
დაინახავდნენ, რომ კათოლიკეთა პატრები საქართველოში ჯერ ისევ
IX საუკუნეზე ადრე იყვნენ, რომ მათ საკუთარი ეკეკლესიები ჭქონდათ
როგორც თავიანთათვის, აგრეთვე მრეკლისათვის—მაშინდელ კათო-
ლიკეთათვის და რომ ეს ეკეკლესიები მაჭმადიანთა შემოსევის და
ტფილისის და საქართველოს აოხრების დროს განადგურებულ იქმ-
ნა. ამას მოწმობდნენ საქართველოს და ტფილისში მრავალად დარ-
ჩენილი ნანგრევები, რომელიც ბლომად მოიპოვებოდნენ რუსე-
თის მთავრობის დროსაც კი ამ საუკუნის ნახევარში. აოხრების შემ-
დეგ პატრების-მიერ ახლად აგებული თფილისის ეკეკლესია და მო-
ნასტერი არსებობდნენ ჯერ ? ისევ მე-XVII საუკუნეში, სპარსეთის
მეფის შაჰ-აბასის შემოსევამდე. ამ დროს პატრებთან სტუმრათ
იყო შესანიშნავი მოგზაური შარდენი, რომელმაც დაწვრილებით
აღწერა პატრების მდგომარეობა ქართლსა, იმერეთსა და სამეგრელო-
ში და მათ და საქართველოს მეფის ურთი-ერთ შორის დამოკიდე-
ბულება. რომის-კათოლიკეთა ხარების ეკეკლესია, რომლის კედლებმაც
დღემდე მოადწიეს და რომელშიაც რუსეთის მთავრობის დროს ჯერ
სახელმწიფო სურსათს და შემდეგ მარდს ინახავდნენ, არსებობდა სა-
ქართველოს მეფის თეიმურაზის დროს 1755 წ. იგი წარსული
საუკუნის დასასრულს განადგურებულ იქმნა სპარსელების მიერ. კა-
თოლიკეთა პატრები ტფილისში საქართველოს უკანასკნელ მეფეების
თეიმურაზის შვილის ირაკლის და ამის შვილის გიორგის დროსაც
სცხოვრობდნენ. როგორც ირაკლი, აგრეთვე გიორგი კარგის თვა-

ლით ეუურებდნენ მათ და ბევრს საქმეში დახმარებასაც უწევდნენ. რადგანაც 1795 წელს, სპარსეთის შაჰის ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს ტფილისთან ერთად კათოლიკეთა ძველი ეკლესია მიწასთან იქმნა გასწორებული, პატრებმა ახალი ეკლესია გამართეს კერძო სახლში და იქ დაიწყეს წირვა-ლოცვის შესრულება მკვიდრ-ქართველ-კათოლიკეთათვის.

როგორც ძველი თქმულება მოგვითხრობს, პატრებმა თავიანთის რჩევითა და დარიგებით ბევრი დახმარება გაუწიეს ქართულ-კათოლიკეთა და იმერეთის რუსების ხელში გადასვლის საქმეს. მათ ახრად სპარსელებისა და ოსმალებისაგან ქრისტიანობის გადარჩენა ჭქონდათ.

რუსეთის მთავრობის საქართველოში დამკვიდრების და ჩვენს ქვეყანაში მშვიდობიანობის დამყარების შემდეგ, 1803 წელს, პატრებმა საქართველოს მთავარ-მართველის თავადის ციციშვილის ნებადართვით და მრევლისა და იმ დროის გამოჩენილის ქართველ და სომეს თავად-აზნაურთა დახმარებით, ააგეს ზემოდ დასახელებული რომის-კათოლიკეთა აწინდელი მიძინების ეკლესია, რომელიც სომხურ გახეთებს ეგრე გულითა და სულით უნდათ აჩუქონ ვითომდა ოსმალეთიდან გადმოსახლებულ სომხებს. ნამდვილად კი არც 1803 და 1804 წლებში და არც წინად, საქართველოს მეფეების დროს, არავითარი გადმოსახლება სომხებისა ოსმალეთიდან ტფილისში არ მომხდარა. სომეხთა გადმოსახლება და მათი ტფილისისა და ერევნის გუბერნიებში დამკვიდრება მოხდა, რაგორც ზემოდაც იყო ნათქვამი, პირველად ოსმალეთის ომის შემდეგ, 1807 წელს, მთავარ მართებლის გუდოვიჩის დროს, ხოდო მეორედ—1828—1829 წლების და საქართველოს მაშინდელის მთავარ-მართებლის და მთავარ-სარდლის გრაფის პასკევიჩის სპარსეთსა და ოსმალეთში გამარჯვების შემდეგ. პირველნი დასახლებულ იქმნენ სოდოლაკის ხეობაში, ხოდო მეორენი, გრაფის პასკევიჩის ბრძანებით—მთა-წმინდაში, ცაღიერს ადგილზე, სადაც ახლა ქუჩები და ქვიტკირის სახლებია. ამ უკანასკნელთ უწოდებდნენ მაშინ „უარსელებს“, ესე იგი უარსიადან გადმოსახლებულებს. ყველა ეს გადმოსული სომხები დადიოდნენ ტფილისის ერთად-ერთს ზემოდ დასახლებულს რომის კათოლიკეთა

მიძინების ეკლესიაში, სადაც წირვა-ლოცვა სრულდებოდა ქართველ-კათოლიკეთათვის პატრების-მიერ დათინურს ენაზე, სომეხ-კათოლიკეთათვის სომეხ-კათოლიკეთა მღვდლების-მიერ სომეხურ ენაზე და ოსმალელ და სპარსელ-ქალდეველთათვის ქალდეველის მღვდლების-მიერ—ქალდეველთა ენაზე. სამსახურში ყველა ეს მღვდლები ემორჩილებოდნენ უფროს პატრს პრეფექტს. ამ წირვა-ლოცვების ესწრებოდნენ ყველანი განურჩეველად, მით უმეტეს, რომ გადმოსახლებულ სომეხ-კათოლიკეთ თითქმის დაივიწყეს სომხური ენა და ეხლა რუსულსა და ქართულს ენებზე ლაპარაკობენ.

სომხური გაზეთები იმდენად ამახინჯებენ ფაქტებს, რომ იმათ კანონიერებას საზღვარი არა აქვს. ქართველ-კათოლიკეთა შესაცდენად და გადასაბირებლად ისინი ყოველ საშუალებას ხმარობენ. კარგა ხანია ეს გაზეთები ისტორიას უურადღებას აღარ აქცევენ და თავაღებული გაიძახიან, რომ ქართველები მუდამ მართ-მადიანებელნი ყოფილან და მათ შორის კათოლიკენი, რომის ან სომხის წესისა, არ მოიპოვებიანო. ისტორიას რომ თავი დავანებოთ, ამ აზრის სასულელეს ის კარგმოპაზეს აშკარად ამტკიცებს, რომ წმინდა ქართულ ენაზე მოდაპარაკე ქართველთა ნაწევარი დღეს მაჰმადის სარწმუნოებას აღიარებს. ვითომ რატომ არ შეიძლება ამის შემდეგ, რომ ქართველები, რაგორც წინად ვიზანტიის, აგრეთვე შემდეგ ოსმალების ბატონობის დროს, როდესაც ეგვალს თავისუფდად შეეძლო კათოლიკეთა წესზე წირვა-ლოცვის შესრულება, კათოლიკეთა სარწმუნოების მიმდევარნიც ყოფილიყვნენ?

ქართულის გაზეთის „ივერიის“ (1891 წ. № 266) სტატეიით, ახალციხის დასავლეთი მხარე, რომელიც აჭარის მთების აღმოსავლეთით ქვაბლიანის ხეობაში მდებარეობს, შესდგება ორი სოფლის საზოგადოებისაგან: ადიდენაისა და უდესაგან. ეს საზოგადოებანი დასახლებულნი არიან წმინდა ქართველებით; მათ შორის ადიდვნის მცხოვრებნი ყველანი მაჰმადიანები არიან, ს

ტები, ხორვატები, ჩერნოგორელები და ბოლკანეთის კუნძულის სხვა სლოვიანები კათოლიკები იყვნენ, განსაკუთრებით, ბერძნები, რომელნიც ძველადვე მართ-მადიდებლობას მისდევდნენ, თუ სასულიერო წიგნები ბერძენთა, სლოვიანთა ანუ გერმანელ და ინგლისელ კათოლიკეთა ბავშვთათვის შედგენილი და ბერძნულ, სლოვიანურ, გერმანულ და ინგლისურ ენებზე დაწერილი არ ავიწუებს მათ მართ-მადიდებლობას ან დუტერანობას და არა ჭქმნის კათოლიკებად და თუ ასვეე შესაძლებელი იყო, რომ ქალდეველები, მირონიტები და არაბები კათოლიკები ყოფილიყვნენ და მაჭმადიანთა სახელმწოფოებში შეეძლოთ მათ ქალდეველთა და არაბთა ენებზე, რომლებზადაც „ყურანი“ და მაჭმადიანთა სხვა სასულიერო წიგნებია დაწერილი, თავისუფლად წირვა-ლოცვის შესრულება და თუ ამ ქვეყნებში კათოლიკთა საეკლესიო წიგნები მაჭმადიანებს კათოლიკებად არა ჭქმნიდა,—მაშინ, რასაკვირველია, არც სასულიერო წიგნები მე-XVII და მე-XVIII საუკუნოებში ქართულ ენაზე დაბეჭდილი ქართველ-კათოლიკეთათვის მართულ-მადიდებელ ქართველებს არ გადაბირებდა და კათოლიკობას არ მიაღებინებდა. ეს არ მომხდარა საქართველოში არც საქართველოს მეფეების და არც რუსეთის მთავრობის დროს, მით უმეტეს არ მოხდებოდა იგი ოსმალეთის საქართველოში, როდესაც ეს უკანასკნელი ოსმალეთმა დაიპყრო და როდესაც იქ ისლამი იქმნა კანონიერად.

სომხურს ენაზე როგორც სასულიერო აგრედვე საერო შინაარსის წიგნებს, წიგნებს, რომელნიც სომხურს დიტერატურაში საუკეთესოდ ითვლებიან, წინადაც და ეხლაც სომეხ-კათოლიკენი აღგენენ და ჭბეჭდავენ ვენეციასა, ვენასა და პარიზში. ამ წიგნებს უველა სომეხ-გრიგორიანნი, არამც თუ დიდის უურადღებით და მოწიწებით, კითხულობენ, არამედ სასწავლებლებში სახელმძღვანელობადაც ხმარობენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მათ ძველ სარწმუნოებაზე ხელი არ აიღეს და კათოლიკობა არ იწამეს.

ხოდო რაც შეესება იმას, თუ ქართველებმა ქათოლიკობა—რომის ან სომხის წესისა—როგორ ან როდის მიიღეს, ამის ახსნა ისტორიაში უნდა ვეძებოთ.

ისტორიიდან ვიცით, რომ ჰომეის შემდეგ იბერია (საქართველო), სომხეთ კოლხიდა, ფონტოსი, ათუსზეთი და სომხეთი რომის იმპერიის ჭრიგინტიებად ითვლებოდნენ, თუმცა მათ საკუთარი ადგილობრივი მეფეები ჰყავდათ. მაშინდელს სომაგრეებში: სომხეთსა (ანადოლისა), ირთვინსა, ირდანიუჯსა, რუსსა (სომეგრელოში) სვანდარსა, შორაპანსა და სურამში, რომაელთა ლეგიონები იდგნენ რომელნიც იცავდნენ ამ ადგილებს სპარსელების და სხვა ხალხისაგან. დიდი ქვა, მცხეთის ეკლესიის კარის ნანგრევებში ნაპოვნი, აშკარად ჭმოწმობს, რომ რომის იმპერატორები მაშინდელს საქართველოზე ზრუნავდნენ. ამ ქვაზე ამოკვეთილ ზედწარწერიდანა ჩანს, რომ ხსენებული კეკეკსიის კარი აგებულ იქმნა საქართველოს მეფისათვის რომის იმპერატორის ვესპასიანის მიერ. ამ ჟამად ეს ქვა ტფილისის მუზეუმში ინახება. ქართველების თხზენით რომაელთ დასვეს საქართველოს მეფედ რევი, რომელიც რომში ადიზარდა და რომელსაც ტოლად წარჩინებული რომაელის სოფელიის ქალი ჰყავდა. მეფე რევს და იმის ცოლს კაეკოსთ ტოტა რამ ქრისტიანობის შესახებ და დედოფლის მეცადინეობით მიიპყრო საქართველოში ტოტსადი ადამიანების მსხვერპლად შეწირვა („საქართველოს ისტორია", მდგ. გვარამაძისა. 1882 წ. გვ. 232, 233, 238).

რომის იმპერატორთ დიოკლიტიანეს და მაქსიმიდიანეს-მიერ ქრისტიანეთა დევნის დროს, 286 წელს ქრისტეს დაბადების შემდეგ, რომიდან საქართველოში კამოიქცნენ ქრისტიანენი ორენტი და იმისი ექვსი ძმა: ერემია, ფრანდა, ჰიმო, ჰიმინო, კვირიკოსი და დონგინოზი. წმ. ორენტის კისერზე ქვა შეაბეს და ირწყის ნაპირიდან წყალში გადაგდეს, მაგრამ ის მაინც სასწაულით გადარჩა; წმ. ფარნდა ფოსზეთში კოდორის მახლობლად გარდაიცვალა; ჰიმო და ჰიმინო—ათსეორნაში; კვირიკოსი—ოსეთში, სოდო დონგინოზი დასაფლავებულ იქმნა ფოსზეთში ჰიტიუსს (ჰაწინდაში). (იქვე. გვ. 241, 242).

წმ. ნინო რომის მონასტერში წმ. კიანესთან სცხოვრობდა. იქვე სცხოვრობდა წმ. რიფსიმე სხვა ქალწულებთან ერთად. როდე-

სც დიოკლიტიანემ ქრისტიანეთ დევნა დაუწყო, ისინი ჯერ ეგვიპტეში, შემდეგ სომხეთში გაიქცნენ, ხოლო წმ. ნინო ბოლოს საქართველოშიაც მოვიდა. („ქართლის ცხოვრება“, ბატონიშვილის ვახუშტისა, ტფილისი, 1885 წ. გვ. 58 და „საქართველოს ისტორია“ ბაქრაძისა, შენიშვნა მე-147 გვერდზე).

წმ. ნინომ ქრისტეს სწავლის გავრცელება საქართველოში დაიწყო მეფე მირიანის დროს, რომელიც ამ ხანებში რომის იმპერატორის ბრძანებით სასტიკად სდევნიდა ყველა ქრისტიანებს. მეფე წმ. ნინოს რომელს უწოდებდა, ხოლო იმის მიერ გავრცელებულ სწავლას—რომულს. როდესაც მეფემ გაიგო, რომ იმპერატორმა კონსტანტინემ ქრისტიანობა მიიღო, იმის გულის მოსაგებად, ოვითონაც მოინათლა წმ. ნინოსგან, მთელის საქართველოს ხალხით. შემდეგ მან კაცები გაგზავნა და შეატყობინა კონსტანტინეს, რომ ქრისტიანობა მივიღეო. ამასთანავე სთხოვა იმპერატორს სასულიერო კაცები გამოგზავნე ჩვენს ქვეყანაში ქრისტეს სწავლის დასამკვიდრებლადაო. მაშინ ქალაქი კონსტანტინეპოლი ჯერ არ არსებობდა. ეს ქალაქი დაარსებულ იქმნა 324—330 წლებში, ნიკეის მსოფლიო კრების შემდეგ, რომელიც 325 წელს მოხდა და რომელზედაც ქრისტიანობის საწმუნოების მრწამსი იქმნა დამტკიცებული. იმპერატორმა გამოუგზავნა მირიანს ეროტეული ეპისკოპოსი იოანე, მღვდლები და მთავრები, ხოლო რომის პაპმა სილვესტრმა —ლოცვა-კურთხევა როგორც თვით მეფეს და საქართველოს ხალხს, აგრეთვე წმ. ნინოს (საქართველოს ისტორია“, ბატონიშვილის ვახუშტისა, გამოცემული 1885 წელს, გვ. 65, 67, 68 და 72).

ქრისტიანობა მაშინ ჯერ არ იყო გავრცელებული სპბერძნეთში, მით უმეტეს არ იქნებოდა იგი გავრცელებული კონსტანტინეპოლში, რომელიც, როგორც მოვიხსენიეთ, აგებულ იქმნა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მეფე მირიანმა ქრისტიანობა მიიღო.

ქრისტიანები საქართველოში ბირველ საუკუნიდანვე იყვნენ. განსაკუთრებით ბევრი ქრისტიანე იყო სომხეთში, ესე იგი მაშინდელს ზემო საქართველოში, სადაც ქრისტეს სწავლას ავრცელებდნენ მოციქულნი ანდრია-წოდებული და სვეთნო კანონელი და სადაც

მათ მრავალი ჰალესტინიდან გადმოსახლებული და იმერეთსა, აფხაზეთსა, და ქართველში დასახლებული ებრაელი მოსათლეს. მაშინდელი მეფეები, რომის ზედ-გაგზავნით, სდევნიდნენ, როგორც ქრისტიანებს, აგრეთვე ებრაელებს და სწორედ ამიტომ მეფე მირიანამდე საქართველოში ქრისტიანობა ვერ დამკვიდრდა, თუმცა ნელ-ნელა და აქა-იქ მაინც ვრცელდებოდა. მრავალ ებრაელთა, განსაკუთრებით ჰანტოს ნაპირებში მოსახლე ებრაელთა, შთამომავალნი თვით იყვნენ მოწმენი ქრისტეს ჯვარცმისა და სულის-წმიდის მოფენისა. ამის შესახებ თქმულებაც კი იყო ხალხში. სხვა მოციქულები რომ არ მოიხსენოთ, თვით მოციქული პეტრე ორჯელ იყო ჰანტიის სამეფოს მაშინდელს უმთავრესს ქალაქ დიოსკურიაში, ესე იგი ეხლანდელს სოხუმში. ეპისტოლე მოციქულისა დაწერილია იმ რომაელთა მიმართ, რომელნიც სცხოვრობდნენ ჰანტიის პროვინციაში, სადაც მათ კარგად მოწყობილი ახალშენები აქონდათ და სადაც მათი კოგორტი იდგა, რომელიც კავკასიელ მთიულთა შორის ქრისტიანობას აფრცელებდა. აქ ეგზავნიდნენ საცხოვრებლად რომის იმპერატორები სარწმუნოების გამო დასჯილ ქრისტიანებს. („ქუთაისის უწყებანი“. 1889 წ. № 21) საქართველოში ქრისტიანობის სწრაფად გავრცელება აიხსნება პირველი — რომის იმპერატორის კონსტანტინეს კანონით, ხოლო მეორე იმით, რომ როგორც წმ. გიორგი, აგრეთვე იმის ნათესავი წმ. ნინო კაპადოკიელნი იყვნენ, სადაც სტრაბონის მოწმობით, ჯერ ისევ ქრისტეს დაბადებამდე ქართულს ენაზე დაპარაკობდნენ. ხოლო რადგან წმ. ნინომ ქართული ენა კარგად იცოდა, ადვილად და გასაგებად შეეძლო აგხსნა მას ქართველთათვის ქრისტეს მოძღვრება და სარწმუნოების საიდუმლონი.

შემდეგ, როდესაც იმპერიის სატახტო ქალაქად კონსტანტინეპოლი იქმნა დამტკიცებული, იმპერატორმა კონსტანტინემ გამოუგზავნა მირიანს ანტიოქიის ეპისკოპოსი მღვდლებითურთ. თვით საქართველოს ეკკლესია და სამღვდელოება კონსტანტინემ დაუქვემდებარა ანტიოქიის პატრიარქს, რომელიც დღემდის იწოდება, სხვათა შორის, ივერიის პატრიარქადაც. („ისტორიული მიმოხილვა სა-

ქართველოში“ — გოლოვინისა, 1864 წ. გვ. 24, 25, 26 და მუ-
რავიოვის მოგზაურობანი, ნაწილი მეორე, გვ. 199).

410 წლამდე, როგორც ქართველთა, აგრეთვე სომეხთა ეკკლე-
სიებში საეკკლესიო წიგნებს ბერძნულ ენაზე კითხულობდნენ („ის-
ტორიული მიმოხილვა საქართველოსი“ — გოლოვინისა, გვ. 29. მო-
სე ხორენელი, წიგნი მესამე, გვ. 55).

მეხუთე საუკუნეში, საქართველოს მეფის ვახტანგ გორგასლა-
ნის დროს, როდესაც საქართველოს ჰირველ პატრიარქად ამორჩე-
ულ იქმნა მცეთისა და იბერიის კათოლიკოზის ტიტულით არქი-
ეპისკოპოსი ჴეტრე და როდესაც საქართველოს ეკკლესია კახთავი-
სუფლდა ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან, გადმოთარგმნილ
იქმნა ბერძნულ ენიდან ქართულზე საეკკლესიო წიგნები. („ის-
ტორიული მიმოხილვა საქართველოში“ — გოლოვინისა, გვ. 33).

მეექვსე საუკუნეში, საქართველოს მეფის სპარსეთის საშეფო
გვარეულობის ხასროდიდების შთამომავლის თვრსმანის დროს,
იმპერატორმა იუსტინიანმა კავრცელა და დაამკვიდრა ქრისტიანობა
დასტისტანში და მოიუთლა შორის. იუსტიანიანმა დაუნიშნა მათ
ცალკე ეპისკოპოსი, რომელიც ნიკოპოლიაში სცხოვრობდა და საშეწყობა
536 წლიდან განაგებდა. ეს საეპისკოპოსო კათედრა გადატანილ
იქმნა თამანის კუნძულზე (იქვე გვ. 38), რომელიც შემდეგ ბენეე-
ლებს ეპერათ.

გადმოხვეწილმა სომხებმა იმპერატორის მაგრიგის მფარველო-
ბით წაქეზებულთ, მოიწაოინეს ამ დროს მონოფიზიტების სწავლის
გავრცელება საქართველოში, მაგრამ საქართველოს კათოლიკოსმა
კირიონმა მოსპო მათთან ეოველგვარი ერთობა და ამით დაიცვა
სარწმუნოების სიწმინდე და სიმრთელე.

იმავე კათოლიკოსს კირიონს, 60 წლის, რომის ჰაპამ წმ.
გიორგიმ გამოუგზავნა ეპისტოლე, რომელსაც აწერია: qurico et
ceteris episcopis in Hiberia catolicis. ეს ეპისტოლე გამოაწ-
�es სომეხთა ეპისკოპოსების და კირიონის შორის ატეხილმა დავა-
კამამ მართლ-მადიდებლობისა და ქალდეის კრების დირსების
შესახებ. ეპისტოლეში გრიგორი სხვათა შორის, ურჩევს კირიონს,

რომ ნესტორიანნი ხელმეორედ არ მონათლონ ხოლმე, როდესაც ისინი მართლ-მადიდებლობას მიიღებენო. („ტფილისის სიძველეთა ადწერა“ — ბლ. იოსელიანისა, გვ. 170 და გაზ. „ივერია“, 1892 წ. № 71).

მე-VII საუკუნეში იგივე პაპი გრიგორი თავისის ეპისტოლეში სწერს იმჳერატორს ლეონს ხატმებრძოლს, რომ წმ. მამანი მაქსიმე და ანასტასია იმჳერატორის ბრძანებით გაგზავნილ იქმნენ დასასჯელად ლაზისტანშიო, სადაც ისინი სცხოვრობდნენ მდ. ცხენის-წყლის მახლობლად სოფ. მურში, ეხლანდელს ქუთაისის გუბერნიის ლეჩხუმის მაზრაში. Gregorius dialogi ad Jeoner de sacris imagiuibus. მე-XVII საუკუნიდან იქ მონასტერი იყო. ეხლა იმ ადგილას ეკეკლესიაა აგებული მაქსიმესა და ანასტასიას სახელობაზე. ამ ეკეკლესიას მეტრულები დღესაც დიდად თაყვანს სცემენ. ვიქტორ აკეთინელმა შეადგინა წელთა მრიცხველობა, რომელიც შემდეგ წმ. ადგომის გამოსაანგარიშებლად შესწორებულ იქმნა უმცროსის დიონისის მიერ. ეს წელთა მრიცხველობა იხმარებოდა, როგორც ადმოსავლეთის, აგრეთვე დასავლეთის ეკეკლესიებში და 780 წელს სირიის სამდვდელოების მეცადინეობით შემოღებულ იქმნა იგი საქართველოშიც. („ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი“ — გოლოვინისა, გვ. 49, 50).

დაახლოებით 547 წელს, ჯერ ისევ ეკეკლესიათა ერთობის დრო, საქართველოში ცამეტი სირიელი მამა მოვიდა ქრისტიანობის გასავრცელებლად და დასამყარებლად.

ადარნასეს შვილი, მეფე სტეფანოზ II, რომელიც ძალიან ბევრსა ზრუნავდა სამშობლოს კეთილდღეობისა და ეკეკლესიის წარმატებისათვის, კვირაში ერთხელ იწვევდა ეპისკოპოსთა კრებას წმ. ჯვარის ეკეკლესიასა, სიონის ტაძარსა და მცხეთაში. ამ კრებებს აზრად ჰქონდათ ბრძოლა გაეწიათ ალბანელთა, მონიზელთა და სარაის სხვა მწვალებელთა ცრუ-სწავლის წინააღმდეგ, რომელნიც 650 წელს კვრცელდნენ საქართველოში. („ისტორიული მიმოხილვა საქართველოსი“ — გოლოვინისა, გვ. 44, 46 და „საქართველოს ეკეკლესიის ისტორია“ — ბლ. იოსელიანისა).

ეგვლა ეს ხდებოდა ეკეკლესიათა ერთობის დროს, როდესაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკვლა ქრისტიანები ერთს, ნიკეის მსოფლიო სობორის მიერ დამტკიცებულს, სარწმუნოებას აღიარებდნენ. ასეთმა დამოკიდებულებამ გასტანა 869 წლამდე, როდესაც პატრიარქი ფოტი დასჯილ და გადაყენებულ იქმნა ტახტიდან და როდესაც სათავე დაედო ეკეკლესიის განაწილებას.

ეგვლასათვის აშკარაა, რომ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქრისტიანეთა და მათ სამდვდელოთა შორის სარწმუნოებრივი განხეთქილება და გაუოფა ერთბაშად არ მომხდარა. განსაკუთრებით არა უწოდნენ-რა ამის შეხახე შორს, გადაკარგულ ბრეთენციებში მცხოვრებთ, რომელნიც უწინდელებურ ერთს სარწმუნოებას აღიარებდნენ და რომელთა ეპისკოპოსები და საერთოდ სამდვდელოება სულაც არ ესწრებოდა ხოლმე კრებებს, სადაც ეკეკლესიათა განხეთქილება ჩამოაარდა. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ განხეთქილების შემდეგაც კონსტანტინეპოლის პატრიარქები, რომის პაპები და იმპერატორები: ვასილი, კონსტანტინე, მონომახი ძალიან ბევრს ცდილობდნენ ეკეკლესიათა შეერთებას და ეკვლაინდელ მშვიდობიანობის აღდგენას. ეს მეცადინეობა არ მოსპობილა მეთერთმეტე საუკუნემდე, ხოლო ამ საუკუნეს, 1053 წელს კონსტანტინეპოლის სოფიის სობორში კრების დროს მომხდარმა კამათმა და შეტაკებამ საშუალად განაშორა ერთი მეორისაგან აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკეკლესია და ამიერიდან მათი ერთობა შეუძლებელად ჭეშ.

თუმცა ამის შემდეგ დასავლეთ ევროპაში რამდენჯერმე კიდევ მოხდა კრება, როგორც, მაგალითად, ლიტერანსა (რომში)—1139 წ., ლიონსა—1274 წ., ფლორენციასა—1439 წ., რომელთაც აზრად საბერძნეთისა და რომის ეკეკლესიათა შეერთება ჰქონდათ და თუმცა ფლორენციის კრებას საბერძნეთის იმპერატორი იოანე პალეოლოგი, ბერძენთა მამანი და რუსეთის მიტროპოლიტი ისიდორე დაესწრნენ, მაგრამ მათ მოსალოდნელი ნაყოფი ვერ მოიტანეს და ეკეკლესიათა შეერთება ვერ მოახერხეს. („ისტორიული სურათი ახალი აღთქმის სარწმუნოებისა"—ნიკ. გრაბოვსკისა, 1834 წ. გვ.

135, 136, 141, 142, 143; რომის-კათოლიკეთა ვრცელი კატეხიზმო: რომელიც რუსეთის ეკლესიაში მიღებული სახელმძღვანელოდ, .გამოცემული ჰეტერბ. 1865 წ. გვ. 15, 16).

სამღვდელოთა განხეთქილება არც სომხებს ასცდათ. სომხობის ერთი ნაწილი განშორდა სხვებს და ცალკე გრიგორიანთა ეკლესია შეადგინა, ხოლო მეორე ისევ ძველს სარწმუნოებას დაადგა და თვის უფროსად რომის პაპი აღიარა. ეს უკანასკნელნი მაშინვე რომის-კათოლიკეებად იწოდებოდნენ. კათოლიკეებადვე დარჩნენ სომხეთის მეფენი, რომელთა შორის უკანასკნელი — ლეონი, აღმოსავლეთის მეომართაგან სომხების სამეფოს გაუქმების შემდეგ, რომში გაიქცა და პარიზში გარდაიცვალა. 1750

თუმცა იმ დროს, საქართველო რომის აღმოსავლეთ იმპერიის გავლენის ქვეშ იმეორებოდა, მაგრამ საქართველოს ეკლესია უკვე განთავისუფლებულ იყო და კონსტანტინეპოლის და ანტიოქიის პატრიარქს აღარ ემორჩილებოდა. ქართველებმა ამ დროს საკუთარი პატრიარქი აირჩიეს, რომელიც კათოლიკოსად იწოდებოდა და, ბერძნული ნაცვლად, წირვა-ლოცვის შესრულება ქართულ ენაზე დაიწყეს. ამის მიუხედავად ქართველებს, განსაკუთრებით ზემო ქართლის (ოსმალეთის საქართველოს) მცხოვრებელთ, შემდეგშიაც არ მოუსპიათ რომთან კავშირი. იმ სანებში რომაელების მოადგილეთ შავი-ზღვის ნაპირებსა, კოლხიდასა, დასტანსა, იმავე სამცხე-საათაბაგოსა და საერთოდ საქართველოში ვენეციელები და გენუელები იყვნენ, რომელთაც არამც თუ მარტო ამ ადგილების, არამედ მთლად აღმოსავლეთის ვაჭრობა-მრეწველობა ხელთ ეკავთ. სპარსეთთან ისინი ვაჭრობდნენ ერთად-ერთის გზის საშუალებით, რომელზედაც უწინ რომაელთა ლეგიონები დადიოდნენ ხოლმე. ეს გზა იწყებოდა შავს ზღვასთან და მიდიოდა დიოსკურეს (სოხუმი), ფაზისსა (რიონი), ქუთაისსა, სკანდასა, შორაპანსა, სურამსა, ახალციხესა, ართვინსა და სხვა ქალაქებსა და სოფლებზე ვიდრე სპარსეთამდე. ამ ზემო დასახელებულ ადგილებში უწინ რომაელთა მეციხოვნენი იდგნენ, რომელთა შთამომავალნი ეხლა უკვე ქრისტიანობას აღიარებდნენ. შემდეგ აქ გენუელების თავიანთი კაცები, აგენტები, ფაქტორები და

მდვდლები ჭეკვანდათ, რომელნიც წირვა-ლოცვას დათინურს ენაზე ასრულებდნენ. უველა ეს ხდებოდა ჯერ ისევ ეკეკლესიათა ერთობის დროს. იტალიელები მაშინ ჭბატონობდნენ არამც თუ მარტო ვიზანტიის იმპერიას და თვით კონსტანტინეპოლს, რომელიც მთელი ქვეყნის ვაკრობის საშუალო ბაზრად გახდეს, არამედ სპარსეთსა და მთლად აღმოსავლეთსაც. („ცნობანი კავკასიის შესახებ"—ბრონევსკისა, მოსკოვი 1823 წ. ნაწილი პირველი, გვ. 243, 248).

აი სწორედ ამ იტალიელების კაენენით, ქართველების ერთმა ნაწილმა თუმცა ძველ სარწმუნოებას არ უღალატა, მაგრამ ეკეკლესიის უმეტესად და მოთავედ როგორც მეფე მირიანის დროს რომის პაპი ადიარა. „ქართლის ცხოვრების" მოწმობით, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, მეფე მირიანი და მაშინდელი ქართველები, ქრისტიანობას რომის სარწმუნოებათ სთვლიდნენ, ხოლო წმ. ნინოს —რომაელად. მაშინაც-კი, როდესაც ეკეკლესია სამუდამოდ იქმნა გაყოფილი, ქრისტიანობას საქართველოში რომის სარწმუნოებად უწოდებდნენ, ისე როგორც მას პონტიის ნაპირებზე მდებარე რომის პროვინციებში ეძახდნენ. სწორედ ასევე სომეხნიც, ეკეკლესიათა გაწაწილების შემდეგ, ორად კიეუნენ: სომეხ-კათოლიკებად და სომეხ-გრიგორიანებად. მაგრამ ეს გაყოფა არავის კავლენით და ქადაგებით არ მომხდარა. სომეხი თავის-თავად მოიწვიანენ კათოლიკეებად დარჩენილიეუნენ და თავის ნებით ადიარეს რომის პაპი უფროსად, ისე როგორი ზოგიერთ ბერძენთა, სლავიანთა, მარონიტთა, არაბთა, ქალდეველთა, ეგერმანელთა და ინგლისელთა.

თუმცა ჯერ ისევ ეკეკლესიათა ერთობის დროს არაბთა და ოსმალთა ხშირმა შემოსევამ განსაცდელში ჩააგდო არა მარტო ქრისტიანობა, არამედ თვით საქართველოს ბედ-იღბალიც და თუმცა ამის გამო სომხებსა და ქართველებს რომის პაპთან მისვლა-მოსვლა და საქმის დაკერა ძალიან ეძნელებოდათ, მაგრამ მათ ამინც არ უღალატეს თავიანთ სარწმუნოებას და რომის პაპს თავი არ მიანებეს. ამ საქმეში დიდს დახმარებას უწევდნენ ქართველებსა და სომხების გენუელები, რომელთაც უწინდელებრ აღმოსავლეთის ვაკრობა ხელში ეკავათ.

არც საქართველოს მეფეთ შესწეველტეს რომთან კავშირი. თამარისა და რუსუდანის დროს სპასპეტნი წერილებს ჭეშტანდნენ საქართველოში რომის პაპები: ჰონორი—1227 წ. გრიგორი—1241 წ., ნიკოლოზ IV—1293 წ., იოანე XXII—1334 წელს. ამავე პაპმა იოანემ 1339 წელს გამოგზავნა ტფილისში ეპისკოპოსი და პატრები მაშინდელ ქართველ-კათოლიკეთათვის. სხვათა შორის ეს მტკიცდება პაპს პავლესთან მეფე სიმეონის მიერ გაგზავნილ წერილიდან, აგრეთვე მეფე ოეიმურაზის ამავე პაპთან გაგზავნილის წერილიდან და პაპის კლიმენტის სპასპეტნი წერილიდან. 1628 წელს საქართველოში იეზუნენ დომინიკის და ავგუსტინის ორდენის პატრები, ხოლო შემდეგ, 1661 წლიდან 1845 წლამდე, კაპუცინები (გაზ. „ივერია“ 1867 წ. № 54, წერილი მე-IV „იტალიელები კავკასიის [illegible]“ და გაზ. „ივერია“ 1887 წ. № 183).

[illegible]ერა-პატრი რუბრუკვისი, რომელმაც 1253 წელს კავკასიაში იმოგზაურა, მოგზაურობის ადწერაში ამბობს, რომ სომხეთში ბევრნ კათოლიკეთა პატრები ვნახეო; ეს პატრები სრულიად უშიშრად ქადაგობენ და ხშირად სომეხთა ეკეკლესიებში წირვა-დოცვასაც იხდიანენ. თვით რუბრუკვისმა ნახიჩევანის ერთს ეკეკლესიაში წირვა კათოლიკეთა წესით გაკეთებდა. სომხებს იქ, განაგრძობს იგივე პატრი, უველანი რომის ეკეკლესიის შვილებს უწოდებენო. კასტარინს მოედი სოფელი უნახავს სომეხ-კათოლიკეთაგან დასახლებული. 1475 წელს დასავლეთ საქართველოში მოგზაურობის დროს კონტარინი კათოლიკეთა ცხრა სოფელში იყო და მათ ეპისკოპოსთან ჩამოხდა, სადაც კათოლიკეთა წირვა მოისმინა (გაზ. „ივერია“ 1867 წ. № 54, „იტალიელები კავკასიის შესახებ“).

განჯაში, სადაც მრავალი სომეხ-გრიგორიანი სცხოვრობს, არას დღემდე ერთი ქუჩა, რომელსაც, როგორც ადრე სპარსელთა მეფობების დროს, აგრეთვე ამ რამდენისამე ხნის წინად „პატრის ქუჩა“-ს უძახდნენ, თუმც იქ ადგილობრივი მცხოვრებელი კათოლიკე კარგა ხანია აღარ არის, განჯის მცხოვრებელნი, რუსეთის მმართველობამდე, შედამ შაშში იყვნენ სპარსელებისაგან.

ქართველის სასულიერო ჟურნალის „მწყემსისა (30 მაისი 1890 წ. № 10, გვ. 11 და 12) სიტყვით 1099 წლიდან (ესე იგი ეკლესიის განაწილების ორმოცდა ათი წლის შემდეგ) 1187 წლამდე, იერუსალიმი ჯვაროსანთ ეპურათ და ამ ხნის განმავლობაში ქართველები იქ ოვისუფლად სცხოვრობდნენ. ქართველების საკუთარი წმ. ჯვრის და დედათა მონასტრები ჰქონდათ, რომლებზედაც ბევრს ზრუნავდა საქართველოს მეფე დავით აღმაშენებელი. ქართველებმა მიეფოდეს კიდეც ჯაროსანთ სარაცინებზე გამარჯვება და 1219 წელს დამსჯის აღება. ეს უკანასკნელი გარემოება თვით ჯვაროსანთ აუწყეს ქართველებს, როგორც მოკავშირეებს, რომელნიც დაჭირდნენ ჩვენის ჯვარით დაგეხმარებით დამსჯის აღების დროსაო.

1221 წელს, საქართველოს მეფე დავა გიორგი, მრავალ თავად-აზნაურებთან ერთად, ეშზადებოდა იქ წასასვლელად, სარაცინების წინააღმდეგ, მაგრამ სიკვდილმა ამ გეგმაოანდის სურვილის სასრულეში მოვევანის ნება აღარ მისცა. ჩვენამდის მოაღწიაო, სწერს შემდეგ ჟურნალი „მწყემსი“, პაპის ჭონორი მე-III-თან გაგზავნილმა ორმა წერილმა, რომელთა შორის ერთი დედოფალს რუსუდანს ეკუთვნის, სოლო მეორე — იმის სპასპარს იოანეს. ამ წერილებში რუსუდანი და იოანე ალუობინებენ პაპს, რომ ჯერ ისევ დავა გიორგის უნდოდა დაჭმარებოდა ჯვაროსანთ და თავისის ჯარით მიშველებოდა მაო, მაგრამ სიკვდილმა დაუშალაო. გარდა ამისა ამ დროს საქართველოში მონგოლები შემოვიდნენ, ქართველებმა მათ ხელი არ ახლეს, რადგან ჯვაროსანნი ეკონაო, ხოლო როდესაც შევიტყეთ, რომ ისინი ქრისტიანები არ იყვნენ, დავეესხით თავს, 25,000 კაცზე შეტი ამოვწყვიტეთ, ბევრი ტყვედ წამოვიყვანეთ და დანარჩენნი საქართველოდან გავერეკეთო. აი სწორედ ამ გარემოებამ დაგვაბრკოლა, სწერს ბოდოს დედოფალი, რომ დახმარება ვერ აღმოვუჩინეთ ჯვაროსანთ დამიეტის აღების დროსაო.

„1224 წელს პაპი ჭონორი სწერს რუსუდანსაც, რომ იმპერატორი ფრიდრიხი საომრად ეშზადება ურწმუნოთა წინააღმდეგ და იმათთან ერთად თქვენ ქართველებმაც მიიღეთ მონაწილეობაო. ამასთანავე [illegible] ბრძოლაში მონაწილეობას მიიღებს ან თავისს

მაგიერ სხვის გაგზავნის, ის ინდულგენციასა ჭეირდება“ — „1240 წ. დედოფალი რუსუდანიეე სწერს პაპს გრიგორი IX-ს, რომ ჯვაროსანნი ქართველებთან, ერთად განდევნიან ურწმუნო მუსულმანთ, როგორც საქართველოდან აგრეთვე აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა სხვა ადგილებიდანაო. ამის ფასუხად რომის პაპი ინოკენტეს დედოფალს, რომ ჯვაროსანთ საქართველოში მოსვლა არ შეეძლიანთ, რადგანაც წმიდა ადგილების გარშემო არაბები დაბანაკებულან და ჯერ იქ უნდა წვიდნენო. დასასრულს პაპმა რვა ბერი გამოგზავნა საქართველოში. როდესაც მეხუთმეტე საუკუნეში, მაჰმად II-მ დაიპყრო კონსტანტინეპოლი, პაპი ნიკოლოზი და სხვები ბევრს ცდილობდნენ, რომ ქრისტიანეთ ომი დაეწყოთ ოსმალების წინააღმდეგ და გაეხარეთ უფლებანთ, როგორც წმიდა ადგილები, აგრეთვე კონსტანტინეპოლი. 1440 წელს, 22 პრილს, ტრაპეზონის იმპერატორი დავითი სწერდა პაპს, რომ მე და ჩემი მოკავშირეები, საქართველოს მეფეები, მზადა ვართ ომი განგუცხადოთ ოსმალებს და განვდევნოთ ისინი წმიდა ადგილებიდან და კონსტანტინეპოლიდანაო. ამ წერილის გარდა ჩვენამდე მოადწია სხვა წერილებმაც, როგორც იმპერატორის დავითისა, აგრეთვე საქართველოს მეფის გიორგისა და ყვარყვარე ათაბაგისა. დავითი სწერს რომის პაპს, რომ ჩემი მოკავშირენი იქმნებიან: საქართველოს მეფე გიორგი 60,000 ჯარით, სამცხეს ათაბაგი (ზემო ქართლის, შემდეგ ოსმალეთის საქართველოს მთავარი) ყვარყვარე — 20,000 კაცით, ბედიანი (დადიანი-შგილთ) 60,000 კაცით და ოეხუზეთის მთავარი თავისის ძმებითა და სხვა მთავრებითურთ 30,000 კაცითაო“.

1459 წელს, 5 ნოემბერს, მეფე გიორგი სწერს რომის პაპს, რომ ოსმალების წინააღმდეგ შემიძლიან 40,000 კაცი გამოვიყვანოო. როგორცა სჩანს, მეფე გიორგი უკვე გამგზავრებულიეო თავის ჯარით შავის ზღვის ნაპირისაკენ. იმავე წელს ოეხუზეთის მთავარმა ასეთივე შინაარსის წერილი გაგზავნა რომში. მთავარი ანტონიპეს პაპს, რომ მე საქართველოს მეფეებსა და მთავრებთან ერთად ვემზადები საომრადაო და თუ რომაელები ბერძნეთის მხრიდან დაეტეგმინ ოსმალებსა, ერთს ზღვიდან [illegible]

ბრძოლას, ოსმალებს კავდევნით და ანტიოხიასა და კონსტანტინეპოლს უკანვე დავიბრუნებთო. ამ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს მეფემ გიორგი მე-III-მ, იმისმა შვილმა ალექსანდრე I-მა, იმერეთის მეფემ ბაგრატ მესამემ, სომბაგმა უფროუფროს მესამემ, დადიანმა, აფხაზეთის მთავარმა და გურიის მთავარმა გურიელმა (1458—1462) („მწყემსი", 30 მაისი 1890 წ. № 10. ეკონომიური ქართველ მართ-მადიდებელ სამღვდელოებისთვის).

ფრანკისის ორდენის ბერი ოდორიკა მატიეში, დაბადებით ჩუხელი; თავის მგზავრობის აღწერილობაში სწერს, რომ შე და ფრანციისკის ორდენის ოთხი კიდევ სხვა ბერი, რომის პაპის ნებადართვითა და ლოცვა-კურთხევით, კაკუმგზავრეთ ჩინეთს, მანჯურიაში სახარების გასავრცელებლადაო. მაგრამ 1321 წლის გაზაფხულს, როდესაც ბიმბეის სამეფოებლოში შევედით, ფეღეში ჩვენ ოთხთვენი და ჩვენთან ერთად თთრეული ენის მცოდნე, ქართველი დიმიტრი ტფილისელი, დაგვიჭირეს და გვწვალეს; ხელ-ფეხი გაგვიგრეს, მაგრამ შემდეგ გაფანთავისუფლეთო. (გაზ. „კავკასია" 1895 წ. № 268).

საქართველოს მეფის გიორგი მეორის ძმის-წული ქაიხოსრო, ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის მოწმობით, კათოლიკეთა სარწმუნოებას აღიარებდა და კათოლიკედ გარდაიცვალა, ოუმცა სპარსეთში იგი მაჰმადიანად ითვლებოდა და სასულდაც ხოსროს-სანი ერქვა. ეს ქაიხოსრო სპარსეთის შაჰმა მეფე გიორგის სიკვდილის შემდეგ, 1709 წელს, 21 აპრილს, საქართველოს მეფედ დანიშნა, ხოლო ჯერ ადგილსტანში გაგზავნა აკანუებულ ადგილთა დასამორჩილებლად. (გაზ. „ივერია", 20 აპრილი 1890 წ. № 154, წერილი „საქართველოს მეფე გიორგი XI ადგილსტანში"—1 შენიშვნა).

პაპუნა ორბელიანი სწერს, რომ მეფე თეიმურაზ მეორის საქართველოს ტასტზე ასვლის დროს, 1744 წელს, როდესაც ის საშეფო კვირკვინის საკურთხებლად მცხეთის სობორში შეიყვანეს, ეპაკლესია სავსე იყო ქართველი ეპისკოპოსებითა და მღვდლებითაო. იქვე იდგნენ და გულ-მოდგინეთ ეურს უგდებდნენ სრულ შესამოს-

ში გამოწეობილი სომეხთა და კათოლიკეთა ეპისკოპოსებიო. (გაზ. „ივერია“ 31 მაისი 1890 წ. № 112).

1881 წელს, ისტორიკოსმა ბაქრაძემ უარსის ოლქის ჩიდღირის საბოქაულოს სოფელ ვედში ნახა სუმბათის დროის ერთი ძველი ეკლესია და იქვე ოთხ-კუთხა ქვის ბოძი, ქართულის ზედ-წარწერებიო. ეს წარწერები ეკუთვნოდა 964, 968 და შემდეგ წლებს. სხვათა შორის აქ ბაქრაძემ აღმოაჩინეთხ: „პატრი პოლიკარპო მონოლელი“ „პატრი ბასილიოს“ (ან. „საქართველოს ისტორია“— ბაქრაძისა, 1889 წ. ტფილისი, გვ. 235).

საქართველოს უკანასკნელის მეფის გიორგი მე-XIII-ის უველაზე დახლოებულ პირად იყო ტფილისის კათოლიკეთა პატრი ნიკოლა, რომელსაც ჯერ ისევ მამის, მეფე ირაკლის, სიცოცხლის დროს, თავის საუკეთესო მეგობრად სთვლიდა. მეფე გიორგის მემეკვიდრე, ბატონიშვილი დავითიც ძალიან დახლოებული იყო და დიდად პატივს სცემდა იმავე პატრ ნიკოლას. რუსეთში მეფოობის დროს ბატონიშვილს დავითს წაეკითხა ვოლტერისა და ენციკლოპედისტთა წიგნები და გართულიყო იმათის აზრიო; ამიტომ როდესაც სამშობლოში დაბრუნდა უკულოდ ეკიდებოდა საწმუნოებასა და ხშირად ცუდად ეხსენებდა საეკლესიო წესებს, მარხვებს, სტუებს და სხვ. დავითის მამა მეფე გიორგი მეტად მორწმუნე და ქრისტიანე კაცი იყო და როდესაც შვილის ასეთი საქციელი კიაგო, საშინლად აღელდა. მეფე ხშირად ანიგებდა ბატონიშვილს, უჯავრდებოდა კიდეც, მაგრამ ის ანუშეაც არ იგდებდა მამის სიტყვებს და თავისას არ იშლიდა. ბატონიშვილის საქციელით აღელვებულმა და გამწარებულმა მეფე გიორგიმ თავის მეგობარს პატრ ნიკოლას მიჭმართა და ეთხა: „ეს ბოროტი ადამიანი ბოლოს ბოლოს ეკლესიასაც ეტანებოდა, ეკლესიაზე ეტყვის, ეკლესიაზე ეტყვის, ეკლესიაზე ეტყვის“ — ეს ბოროტი ადამიანი

რე შენდამი სიყვარულსა ზედა; ამინ, ამინ... როგორიდა მეფე იქმნება ქრისტე მაცხოვრის ყარის მეოფელი ჩემი შვილი, რომელსაც არც დედა ღვთის-მშობელი და არც წმიდანები არა სწყამს? ვაი მეფე გიორგის!“ შეჰყვორა მეფემ. „თუ ღმერთი გწყამს, ნიკოლა, გთხოვ, მიჭნეიდე ჩემს შვილს, შეაყვარე იესო მაცხოვარი, გამოიყვანე ტოლვისაგან. დაარიგე; შენ კაგიორნებს, წინააღმდეგ შემოხვევაშა ის ვერ იმეფებს, დაჭარგავს სამეფოს—ღვთის-მშობლის წიდან ხვედრიდ ქვეყანასს. მეგობარო, ნიკოლა, შენ ვალდებული ხარ დაიცვა მაცხოვრის წყალა, დაუბრუნე შენი შვილი ქრისტეს სამწყესოს!“ ბატონიშვილი დაგითიც ბატიოს სტენდა ნიკოლას და ხშირად სასმოვნებიო ისმენდა იმისს სიტყვებს და დარიგებას-სწავლას. იხ. „ეიორგი მეფის ცხოვრება“ თხზ. ბალტონ იოსელიანისა, გამოცემა 1895 წ. ქ. ტფილისი.

ამ დროს ტფილისში ჩამოვიდა ბატრი დამიანე ანგონელი და ბაბი ბაი მე-VI-კან მეფე გიორგის წერილი მოუტანა. წერილში ბაბი ბაი V დოტვა-კურთხევას უბზავნის მეფე გიორგის და მადლობას უცხადებს იმ შეშფოთებისა და მფარველობისთვის, რომელსაც მეფე გიორგი და იმისი განსვენებული მამა მეფე ირაკლი საქართველოს კათოლიკეთ, იმათ ეკლესიებს და მონასტრებს უწევდნენ. ბაბის წერილი ანუ ბულლა ლათინურიდან ქართულს ენაზედ გადმოსთარგმნა ეზნაურმა სტეფანე შარიმანიშვილმა. შარიმანიშვილი სარწმუნოებით კათოლიკე იყო და მეფე გიორგის ემსახურებოდა. სწავლა-განათლებას იმან რომში მიიღო. მეფე გიორგის მეტად ესიამოვნა ბაბისაგან წერილის მიღება. „მე ძალიანა მსურს, უთხრა მეფემ სხვათა შორის ბატრს, ბაბისაგან ჯვარი მივიღო, რადგან მეც ქრისტიანეთა მეფე ვარო“. („ცხოვრება მეფე გიორგისა“ გვ. 238, 239).

ქუთაისის მახლობლად არის ორი სოფელი: გეგუთი და ბატრიკეთი. ამ სოფლებში იმერელი გლეხი-კაცები სცხოვრობენ. იმერეთის მეფეებმა ამ სოფლის რამდენიმე გლეხ-კაცი აზუქეს ქუთაისის მაშინდელ ბატრებს, რომელთაც ისინი ემსახურებოდნენ და გა-

დასახსნელ აძლევდნენ. ისინი განთავისუფლებულ იქმნენ მხოლოდ რუსეთის მთავრობის დრო, როდესაც ჰატრეს ხაზინიდან ჰენნია დაენიშნათ.

ორთვინის მახლობლად, მდ. ჭორახის ნაპირზედ, სოფელ კორძულში არის კათოლიკეთა ერთი ქვეიოარის დვითის-მშობლის ძველი ეკეკლესია. ამ ეკეკლესიის მდვედელს აქვს ქარულის ენაზე დაწერილი ფერგამენტი, რომელიც ასე იწყება: „ათას ხუთას ბიზველ წელს, ივნვრის ბიზველ დღეს დაწერილ არს კორძულის ეკეკლესიის კონდაკი ესე“. ხოლო შემდეგ ჩამოთვლილია ბაბის სექსტის შემდეგ წმ. დვითის-მშობლის ეკეკლესიისთვის ვის რა შეეწირავს: „ჩემის ნებითა და ბეტრე ხუციშვილის თანადასწრებით, მე ნიკოლოზ სასაკამ შეეწირე ეკეკლესიასა და წმ. დვითის-მშობელს (მიწა) ეკეკლესიის გარშემო წულისაკენ, სადაც არის ბაღი, რომელსაც სასანდაოო ეწოდება, კიდევ სინძეთი, აღგილი ნოკანორა, მდინარის ზემოდ; ამის გარდა კიდევ წულთან ქვა ზემოდ აღგილი და კიდევ ქვა-ქვემოთ. ქვეით არის წითელი ქვისაგან გაკეთებული ღარი, რომელ-ზედაც წული მიდის, ეს წული შიკინოეს ხევიდან გამოდის. ამის გარდა ეკეკლესიის გარშემო არის მიდები წულის გასაშვებად, ეს მიდები დვითის-მშობლის ეკეკლესიას ეკუთვნიან. კიდევ მე გიორგი დადიანმ შეეწირე ჭორახის ზემოდ ხინძო თავისის ბაღით, რომელიც გარეშემო აკრავს. ამის მოწმებად იყვნენ: მოწმე ვარ გიორგი არნელი, მოწმე ვარ მოურავი ციციანი, მოწმე ვარ ივანე ჭელიძე (†), ბოლოში ჯვარია დასმული.

ამ სასბუთის ქაღალდში დასახელებული ეგვლა გვარი და სახელი ქართულია. ეხლაც ხშირად შეხვდებით ამ გვარებს გამაჰმადიანებულ ქართველთა შორის. რამდენიმე დადიანა-მაჰმადიანი ქობულეთში სცხოვრობს და ქართულ ენაზედ ლაპარაკობს. (იხ. „ივერია“ 1891 წ. № 157, წერილი ქობულეთიდან).

ამაგე სოფელ კორძულში სცხოვრობს 85 კომლი მაჰმადიანი და ქართველ-კათოლიკეთა შთამომავალი. კორძულში სცხოვრობენ აგრეთვე იქაური ბეგები, სამცხე-საათაბაგოს უკანასკნელ შთავარეთ

შთამომავალი. ეს ბეკები, თუმცა მაჰმადიანნი არიან, მაგრამ ქართულ ენაზე დაბარაკობენ.

მე-IX, X, XI, XII საუკუნოებში ყირიმის ნახევრები და შავს ზღვასთან მდებარე ბონტიის ბროვინციები გენუელების ხელში იყო. იმათვე ეჭირათ ჩერქეზთა მიწები, რომელნიც ალმოსავლეთ და დასავლეთ ჯიქეთად იყოფებოდნენ. თუმცა თათრთა და მონგოლთა ხშირი შემოსევების წყალობით, იქ 1221 წელს მაჰმადიანობა დამკვიდრდა, მაგრამ ქრისტიანობა მაინც სულ არ ალმოიფხვრა და ჯერ კიდევ ბევრი ბერძენ-ბერძენ ეპისკოპოსები. მათ შორის ზოგი მართდ-მადიდებლობას, ხოლო ზოგი კათოლიკობას აღიარებდა. კათოლიკეების ფრანგი-ბატრები კი ჭეშვნდა. 1433 წელს ჯიქთა ერთი მთავარი კათოლიკე იყო. 1439 წელს ჯიქების უკვე ჭეშვნდათ ერთი მთავარ-ეპისკოპოსი, რომელიც თამანში (მატრიჩში) სცხოვრობდა და ორი ეპისკოპოსი—სასანა და ლეგეკა. თუმცა 1395 წელს თამერლანმა საშინლად აოხრა და აიკლო ჩერქეზთა მიწა-წყალი, ჩერქეზები მაინც მტკიცედ იცავდნენ როგორც თავიანთ სამშობლოს, აგრეთვე სარწმუნოებას. მხოლოდ 1485 წელს, გენუელების დაცემის და ოსმალების მიერ ყირიმის დაპერობის შემდეგ, მაჰმადიანებმა ალმოფხვრეს ჩერქეზეთში ქრისტიანობა და იმას ნაცვლად ისლამი დაამყარეს.—ბეშტუ მოკლეში ეპოვნეს ერთი ძველი ნაშთი, რომელსაც უპარდოლნი ლეკი-ბეგს უწოდებენენ. ეს ნაშთი წარმოადგენს ქვისგან კეთილ-ბეგ კაცის ქანდაკებას, სიმაღლით 8 ფუტს. უპარდოლნი ამბობენ, რომ ეს ქანდაკები ქრისტიანეთა რაინდი იყო. მაგრამ სახელწოდება „ლეკი-ბეგ“ აშკარად გვიჩვენებს იმის მნიშვნელობას. ლეკი ოტომანურად ჭერკეზს ჭნიშნავს; ყოველს ეჭვს კრეულა, რომ ეს ლეკი ანუ ჭერკეზი გენუელთა ბატონობის დროს ბროვინციის მმართველი ანუ ჯარის უფროსი იქმნებოდა; ხოლო სიტყვა „ბეგ“-ს (თავადი) შემდეგ თათრები მიუმატებდნენ („კავკასიის შესახებ ცნობანი“—ბრონევსკისა, ნაწ. მე-2, მოსკოვი, 1823 წ. გვ. 49, 50, 51, 54).

ვ. ს. კრაევნეკო, თავის წერილ სამხრეთ რუსეთის მოგზაურობაში“-ში, რომელშაც 1888 წელს კავკასიაში ხელმწიფის მა-

ბრძანებას აღწერს, სხვათა შორის. ამბობს, რომ „კავკაკაში, წითელ მოედანზედ, შეიკრიბა სხვა-და სხვა ტომის ხალხი. განა დიდი ხანია მას შემდეგ, რაც ეს ქვეყანა მტრულის თვალით გვიყურებდა? თუმცა ცოტა ხანია, მაგრამ ჩვენ მაინც დავამსეთ მაჰმადიანთა ბრბონი და იმ ადგილას, ს

სიაში ფრანგებიც. მთ კავკასიაში იმდენად სტემდნენ ჰატივს, რომ შემდეგი დროის მოგზაურები (Ferrand, la mot. ray, St Bell, lapinsky) განგებ ამბობდნენ ფრანგები ვართო, რომ დუბრეოდენრივ ემოგზაურათ ჩერქეზეთში (იხ. „კავკასი“ 1867 წ. № 54 „ეტალიელები კავკასიის შესახებ“).

ცნობილი მოგზაური შარდენი მე-XVII საუკუნეს, კავკასიაში მოგზაურობის დროს, სხვათა შორის, იყო სამეგრელოში, სადაც ამ დროს კათოლიკეთა ჰატრები სცხოვრობდნენ. ჰატრებს იქ საკუთარი მონასტრები ჰქონდათ. მათ ჰატივსა სცემდა არა მარტო უბრალო ხალხი, არამედ თავად-აზნაურობა და სამეგრელოს მთავარიც კი. შარდენმა იქ ჰატრების გარდა სახა ოსმალები, რომელნიც სამეგრელოს შეჭესოდნენ და ტფილ მეგრელებს კონსტანტინეპოლში ჰგზავნიდნენ. ანაკლიაში კათოლიკეთა ეკლესია არსებობდა. ეს ეკლესია შემდეგ ოსმალებმა გაანადგურეს. ამ რამდენისამე წლის წინად მდ. ინგურის ქვეშაში ამ ეკლესიის ზარი იპოვნეს. ზარს დათინურ ენაზედ მე-XII საუკუნის წარწერა ჰქონდა.

შარდენმა სამეგრელოს გარდა მოიარა ქუთაისი, გორი და ტფილისი; ტფილისში კათოლიკეთა ჰატრებმა დიდის დიდებით მიიღეს და თავიანთ მონასტერში დაბინავეს. შემდეგ შარდენმა საქართველოს მეფეც ინახულა. შარდენი დაწერილებით აღწერს მეფის სასახლეს მდ. მტკვრის ნაპირას და მეფის ნადიმს, რომელსაც თვით დაესწრო კათოლიკეთა ჰატრ-პრეფექტთან ერთად. ეს ჰატრი-პრეფექტი, სახელად რაფაელი, ქალაქ პირმიდან იყო, ისპანიის ქვეშევრდომი. ნადიმის დროს მეფემ, როდესაც ისპანიის კოროლის სადღეგრძელო დალია, ჰკითხა შარდენს: „როგორა სცხოვრობს ისპანიის მეფე, ჩემი ნათესავი?“ შარდენი ძალიან გაკვირვა ამ სიტყვებმა: ისპანიისა და საქართველოს მეფეები სიდან იქნებიან ნათესავებიო? იქ დამსწრეთ მიუგეს, რომ ჰაპი კლიმენტი მე-VIII წერილში, რომელიც მეფე თეიმურაზს გამოუგზავნა, ამბობს, რომ თეიმურაზი და ისპანიის მეფე ფილიპე მეორე ნათესავები არიან, ხოლო ქართველები და ისპანიელები — ძმები, რადგანაც, როგორც ქართველები, ისე ისპანიელები ებერეებად იწოდებიანო. ამ წერილის

შემდეგ თეიმურაზის მემკვიდრეები ძალიან ამაოობდნენ ისპანიის მეფის ნათესაობასაო (იხ. „ქრისტიანობა კავკასიაში“, წერილი მე-V, „მოსკოვის უწყებანი“ 1885 წ. № 63 და „ტფილისის სიძველეთა ადგილი“, თხზ. ბ. იოსელიანისა, 1864 წ. გვ. 243, 244, 245).

დაღესტანში, ლეკთა შორის, იქ, სადაც წინად უსმენი ყარაჩაიტახის სამრეკლობელი იყო, სცხოვრობს ერთი ტომი, სახელად უბაჩაი. ზემოხსენებულ ბატრს რუბრიკის დაღესტანში გაუგონია, რომ ეს უბაჩები დასავლეთიდან ადმოსავლეთში არიან გადმოსახლებულნი. მოგზაური ბერბერი სწერს, რომ უბაჩები თავიანთ თავს ფრანგების ეერთბიელებს ეძახიან. ჩვენი წინაპარნი,—ამბობენ ისინი,—ათასი წლის წინად დასახლდნენ იმ ადგილებზედ, სადაც ესლა ჩვენა ვსცხოვრობთო. აკადემიკოსი გიდდენშტედტი, რომელიც მე-XVIII საუკუნეს (1770—1773) წლებში მოგზაურობდა კავკასიაში, ამბობს, რომ უბაჩები გენუელების-მიერ არიან დასახლებულნი, იმათი წინაპარნი ფრანგები ქრისტიანები იყვნენ და ვაკეებში სცხოვრობდნენ; მაგრამ ჩინგის-ხანის შემოსვეის დროს მთებში გაიქცნენ და აწინდელს ადგილებზედ დასახლდნენ. აქ მათ თათრებმა დაუწყეს დევნა და თუმცა დიდ ხანს იმაგრეს თავი და ქრისტიანობაზედ სული არ აიღეს, მაგრამ ბოლოს მაინც იძულებული გახდნენ მაჰმადიანობა მიეღოთო. 1781 წელს იქ სამი ეკლესიის ნაშთიც კი იპოვნეს (გეოგრაფიული და სტატისტიკური აღწერა აღმოსავლეთისა და კავკასიისა, აკადემიკოსის გიდდენშტედტისა, 1770, 1771, 1772 და 1773 წლებში, რუსეთსა და კავკასიაში მოგზაურობის დროს, გერმანელიდან თარგმნილი გერმანის-მიერ. პეტერბურგი, 1809 წ. და „კავკასიის შესახებ ცნობანი“, ბრონევსკისა, ნაწილი მე-II, მოსკოვი, 1822 წ. გვ. 314, 318, 319, 323).

გაზ. „მოსკოვის უწყება“-ში ვიპოვეთ ს. რ., რომელიც 1884 წელს დაღესტანში ეოფილა, სწერს, რომ უბაჩელები, ადგილობრივ ზეპირ-გადმოცემის მოწმობით, რუმიდან (რომიდან) გადმოსული მეთოფეები არიანო. ამ ზეპირ-გადმოცემის სიტყვით, კასპიის მხრის დაღესტნის და შირაზავის სამხრეთ ნაწილის ერთს მთავარს გაშო-

უწერია რუმიდან (რომიდან) მეთოფეები და დერბენდში დაუსახლებია. შემდეგ მეთოფეებს, მტერია შემოსევის კაშო, დასახლებული ადგილებისთვის მიუნებებიათ თავი, უიათარის თავისუფალ მთებში წასულან და იქ უბანი გაუშენებიათ. დღესაც იქ რამდენიმე სოფელია, ამ უბანჩელებით დასახლებული; ისინი ევროპელთა შთამომავლობადა სთვლიან თავიანთ თავსა, ხოლო მეზობელი ლეკები მათ ფრანგებს ეძახიანო. („მოსკოვის უწყებანი" 1885 წ. № 64).

ამ საუკუნის მეოცდა-ათ წლებში საქართველოს მთავარ-მართებლის გენერალ-ადიუტანტის ბარონ როზენის დროს, უბანჩელები მალ-მალ ჩამოდიოდნენ ტფილისში, კათოლიკეთა პატრ-პრეფექტ ფილიპესა და საფრანგეთს მდგმლებთან დადიოდნენ და ეუბნებოდნენ მათ, რომ ჩვენ ფრანგების შთამომავალნი ვარო. ტფილისში და საერთოდ საქართველოში ადგილობრივ კათოლიკეებს უფალანი ფრანგების ეძახიან. ტფილისში უბანჩელებს თარჯიმნობას უწევდა საქართველოს მთავარ-მართებლის ბარონ როზენის თარჯიმანი ლეკი სოსია. უბანჩელებმა აჩვენეს პატრს ფილიპეს ძველი ხელნაწერები და თანაც დაუმატეს, რომ ეს ხელნაწერები დაგვრჩა ჩვენის წინაპრების ფრანგებისაგანაო, რომელნიც იმ ხანის საწმუნოებას აღიარებდნენ, რა ხანის ენაზედაც ეს ხელნაწერები არის დაწერილიო. ხელნაწერები დათინურს ენაზედ იყო დაწერილი. უბანჩელები იმის მეუხედავად, რომ მაჭმადიანები იყვნენ, ისე ინახავდნენ ამ ხელნაწერებს, როგორც წმიდა რასმეს. ისინი ხშირად მთავარ-მართებელ ბარონ როზენთანაც დადიოდნენ, რომელიც ძალიან კარგის თვალით უყურებდა მათ და მუდამ დაწერილებით გამოჰკითხავდა ხოლმე ყველაფერს. ბარონ როზენს აზრად ჭქონდა უბანჩელთა შორის ქრისტიანობის კაკვრცელება. ამის შესახებ მას მოლაპარაკებაც ჭქონდა ზემოხსენებულ პატრ ფილიპესთან, მაგრამ სხვა-დასხვა მიზეზისა გამო ამ საერვილის განხორციელება ადარ მოხერხდა. ბარონ როზენზედ გაცილებით ადრე, 1804 წელს, საქართველოს მაშინდელმა მთავარ-მართებელმა თავ. ციციშვილმა განიძრახა კავკასიის მთაში პატრუების გაგზავნა და იქ ქრისტიანობის გავრცელება. მოხუცებულების სიტყვით, მან კიდეც სთხოვა პატრებს

ტხინვალში მონასტერი აკეთო; ამასთან დახმარებასაც დაჰპირდა, მაგრამ. თავ. ციციშვილის სიკვდილის გამო, ეს აზრიც არ განხორციელდა.

უოველს ეჭვს გარეშეა, რომ ამ უაბაჩელების წინაპრებს—ფრანგების კეთილიკეების თავიანთი მდგომლებიც ეუოლებოდათ. ეს მდგომლები წირვა-ლოცვას უოველ იმ ეკლესიებში სრულდებდნენ, რომელთა ნანგრევები ახლაც ბლომად მოიპოვება დადესტანში. ეს არც განაკვირვებელია, რადგანაც მაშინ ეკლესიათა ეროობა იუო და ევროპის ადმოსავლეთზედ დიდი გავლენა ჰქონდა.

ცნობილი ისტორიკოსი და არქეოლოგი დიმიტრი ფეფრცელაძე, კაზრეთის სამების მონასტრის აღწერაში, ამბობს, რომ ეუოთ, ლეთის-მშობლის ეკლესიის შენობას ვეზანტიის ხეროთ-მოძღვრების კავლენა კარგა საკეთარი ქართული გემოვნების ბეჭედიც აზია. ასეთი შენობანი საქართველოსთვის კი არა, ევროპისთვისაც ასახელო იქნებოდა, არამც თუ მარტო ხეროთ-მოძღვრებს, ამასაც ქანდაკებაც შესაბამისად იუო კანეიოარებული მაშინ საქართველოში. ამაი ნამეშები კიდეც წარუდგენენ საარქეოლოგიერეს, რომელიც 1881 წელს ტფილისში მოსდა. საუბედურად ძეერიკასი ქანდაკებაი შემეული და ხელოვნებაი აგებული მრავალი ეკლესიაა განადგურებულ და მიწასთან გასწორებულ იქმნა მე-XIV საუკუნის დასასრულს თამერლანის შემოსევის დროს. — ქართველების არქიტექტურულ ხელოვნების შეცვლა-გადასვაფერებას ბევრად ხელი შეუწეო ევროპამ, რომელსაც გენუელების შემწეობაი, ძალიან დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოზედ. განსაკუთრებით ბევრი ნაშთი სამეგრელოსა და სვანეთში გადარჩა. მე-XVI, XVII და შემდეგ საუკუნოებში აგებულ ტაძრთა შენობების დაწერილებაი კაცნობა და შესწავლა აშკარად აწუმუნებს ყველას, რომ გენუელთა ხელოსნთ ბევრი ისეთი ტეხნიკური თვისება და ზოგიერთი სხვა წვრილმანი რამ შესძინეს ქართველების სახეროთ-მოძღვრო ხელოვნებას, რომელიც იტალიელთა ხეროთ-მოძღვრების საკეთრებას და თვისებას შეადგენს. ასეთი ნიშნები აქეთ, მაგალითად, ტაეიტალიის ანბანისტის ეკლესიას, ურბნისის ეკლესიას (ეორის მაზრა),

წმ. ნინოს ბოდბის დედათა მონასტერს (სიღნაღის მაზრა), კაწარეთის სამების მონასტერს (ხაშმის მახლობლად) და მრავალ სხვას. გენუელ-ხელოსანთ ქართველ ხეროთ-მოძღვრება კარგს კვალსა და ნიადაგზე დაუყენეს. ევნუელებმა ეკავრცელეს საქართველოში ისეთი საშენებელი მასალა, რომელსაც ქართველები არ ხმარობდნენ და რომელსაც ევროპაში დიდი სახელი და გასაღები ჰქონდა, როგორც, მაგალითად, რაღაც ქვა და აგური; განსაკუთრებით ეს უკანასკნელი, რომლის საკეთებელ ქართველებმა ძალიან მალე შეიგნეს. აგურის წყალობით მეთუთმეტე, მეთექვსმეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნეებში ქართველთა ხეროთ-მოძღვრებამ უმაღლეს წერტილამდის მიაღწია. ამ ახალმა მასალამ განდევნა ძველად საშოანი და ძნელად საკეთებელი ოლადი ქვა, რომელსაც წინად ქართველები ხმარობდნენ.

იტალიელთა ხელოსანთაგანვე ქართველებმა ისწავლეს კირის საუკეთესოდ დაწვა და მოშზადება. შენარება იმ მასალის და კედლებისა, რომლითაც არიან აგებულნი თოდოსიანის და შავის ზღვის ნაპირებზედ მდებარე სხვა ქართველებსა და ხოფლებში დარჩენილი ტიხეები და სხვა შენობანი და ზემოდ დასახელებული ეკალესიები, აშკარად აწმეულებენ ყველას, რომ ამ უკანასკნელებზედ ევროპის დიდი გავლენა ჰქონია. ხოდო ყველაზედ ძალიან ეს ეკალენა კაწარეთის სამების ეკალესიას ეტყობა.

საზოგადოდ, უნდა ალვნიშნოთ, რომ ევროპის, ევნუელთა ახალშენების წყალობით, მეტად დიდი კავლენა ჰქონდა საქართველოსა და იმის ისტორიაზე. სამწუხაროდ ეს საკანი საკვლევით ჯერ არავისგან არ არის განხილული და შესწავლილი. ფრიად კარგი და საინტერესო იქმნებოდა, ამბობს ზემოხსენებულის წერილის ავტორი, რომ ჩვენნა საარქეოლოგო საზოგადოებებმა ამ კარემოებას უურადღება მიაქციონო. (იხ. „ახ. მიმოხილვა“, 1891 წ. № 2473, წერილი დიმ. ფეურტელაძისა: „კაწარეთის სამების მონასტერი“).

კაკუირი იტალიის რესპუბლიკათა და ვენეტიის იმპერიის შორის დიდი ბრძანდის არ მოსწონდა. ვენეტიელებსა და ევნუელებს იმდენად უეკარდათ ვენეტია, რომ იმპერიის კაკირეების დღეს, 1453 წელს, 29 მაისს, კამოგზავნეს თავიანთი ჯარი ევნუელის

ჯოვანი ჯუსტინიანის მეთაურობით. ჯუსტინიანეს თავისის ჯარეთ რამდენჯერმე განდევნა ოსმალები ეფელა გამაგრებულის ადგილიდან, მაგრამ ბოლოს მაინც ვედარ გაუძლო ოსმალეთის ურიცხვ ჯარს და იძულებული გახდა უკან დაწეულიყო. ჯუსტინიანი მარტოდ-მარტო დარჩა, რადგანაც სპეერძნეთის ჯარის უფროსმა ნოტარასმა, იმეურატორის ბრძანების და ხვეწნა-შუდარის მიუხედავად, მხარი არ დაუჭირა მას და აქაი ხელი მოუმართა კონსტანტინეპოლის დამხობის და მთლად ვიზანტიის იმპერიის გაუქმებას.

ამ რიგად კავშირი და მეგობრობა ვიზანტიასა და იტალიელთა შორის შედგა სუფევდა. ისინი არ ერიდებოდნენ ერთმანეთს და შედგა მეგობრულ განწყობილებაში იყვნენ. თუმცა ოსმალები, სპეერძნეთის დაპყრობის შემდეგ, მეტად გაძლიერდნენ და ადმოსავლეთის ევროპასა და ქრისტიანობას მოსვენებას არ აძლევდნენ, იტალიის რესპუბლიკელებმა მაინც ხელი არ აიღეს ადმოსავლეთზედ და იქ ვაჭრობა-მრეწველობას თავი არ განებეს. პირიქით, დიდის ხნის ბრძოლის შემდეგ, მათ ოსმალეთთან ხელ-შეკრულებაც კი დასდეს, რომლის ძალით ოსმალები ვალდებულნი იყვნენ პატიკით მოჭქცოდნენ ლეკანტეს და შავის ზღვის ნაპირებზე მდებარე იტალიელთა ახლშენებს. იტალიელები უწინდელებრ ვაჭრობდნენ ადმოსავლეთში და ამასთან ერთად უწინდელებრ შეწევდნენ მფარველობასა და დახმარებას ადმოსავლეთის კათოლიკეებს და საზოგადოდ ქრისტიანებს.

ეროვლს ეჯვს კარეშეა, რომ, როგორც რომის იმპერიის დროს, პონტის პროვინციებში დაჩენებულ ჯარს, აგრეთვე შემდეგ, ოსმალების დროს, ამავე პროვინციებსა და საქართველოში მცხოვრებ იტალიელებს, საკუთარი მდგდლები ანუ პატრები ეყოლებოდათ და თავიანთი ეკეკლესიები ეძმნებოდათ. იმ მორწმუნეობის დროს უაბალობა შეუძლებელი იყო. ეროვლს ეჯვს კარეშეა აგრეთვე ის, რომ მრავალი ამ რომაელთა და იტალიელთაგანი თავისს სამშობლოში აღარ დაბრუნებოდა და აქ ჭვენს ქვეყანაში დარჩებოდა საშუალოდ. მით უფრო შესაძლებელი და ჭკვაზე ახლოა ეს, რომ საქართველოს მეფეები დიდს შემწეობასა და მფარველობას უწევდნენ, როგორც პატრებს, აგრეთვე მკვიდრ კათოლიკეებს.

ართვინსა, აწინდელს ბათუმის ოლქში (ოსმალეთის საქართველოში), კათოლიკეთა ეპისკოპოსი სტეფანოზ და. კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები იყვნენ აგრეთვე, როგორც ზეგეთაც მოგიხსენიეთ, ჩერქეზეთშიაც. უკანასკნელ დრომდის კათოლიკეთა პატრები სწორედ იმ ადგილებში დარჩნენ, სადაც მათ მოსასტრებში და ეკლესიებში ქონდათ მკვიდრ კათოლიკეთათვის. რა-დესაც მეთხუთმეტე და მეთექვსმეტე საუკუნეების დასასრულს გასშირდა ოსმალთა შემოსევა და საქართველოს აოხრება და, როდესაც შემდეგ ოსმალებმა საბოლოოდ დაიპყრეს ზემო ქართლი ანუ სამცხე-საათაბაგო, მაჰმადიანთ იქ მდგომლები ერთიანად ამოწყვიტეს და ტყვეთ და მახვალეთა იქურ მრთა მადლებელთა შორის მაჰმადიანობა გაავრცელეს. ოსმალების ძალადობასა და მტარვალობას მხოლო ქართველი-კათოლიკენი გაძლურნენ. ეს უკანასკნელნი ეხლაც ოსმალეთის ქართველ-მაჰმადიანთა მეზობლად, ისევე სოფლებსა და ქალაქებში სტეფანოზ, რომელნიაც წინად, ოსმალეთის შემოსევამდე, სტეფანოზ-ნენ. ამ კათოლიკეებს, როგორც ზემოხსენებულის ხელთ-ნაწერიდან სჩანს, ჯერ ისევ რომის პაპის სიქტის დროსვე ჰყავნდათ ეპიანი პატრები, რომელნიც წირვა-ლოცვას რომის კათოლიკეთა წესსა სრულებდნენ. მაგრამ ოსმალთა გაძლიერების და იტალიელთა გაფლენის დასუსტების შემდეგ, როდესაც ევროპასთან კავშირი და მიმოსვლა შეუძლებელი გახდა, ეპისკოპოსები და პატრები ვეღარ ახერხებდნენ იტალიიდან ოსმალეთის საქართველოში ეპიანსვლას და იქ სამწყოს საქმეთა მართვა-გამგეობას. ამიტომ მეთექვსმეტე საუკუნის დასასრულიდან, პაპის ნება-დართვით, ოსმალეთის საქართველოს კათოლიკეებს ართვინის ეპისკოპოსს უნიშნავდა არზრუმის სომეხ-კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსი, რომელიც სომეხ-კათოლიკეთა სარწმუნოებისა იყო და რომელიც კონსტანტინეპოლის სომეხ-კათოლიკეთა პატრიარქს ემორჩილებოდა. ამ რიგად, ოსმალეთის საქართველოში რომის კათოლიკეთა წესის მაგიერ შემოღებულ იქმნა სომეხ-კათოლიკეთა წესის წირვა-ლოცვა, ის წირვა-ლოცვა, რომელსაც ოსმალეთის და სპარსეთის სომეხ-კათოლიკენი ასრულებდნენ და კიდევაც ასრულებენ დღემდის. ესე რომ არ მომხდა-

რიეო და ქართველ-კათოლიკეებს სომეხ-კათოლიკეთა წესები არ მიეღოთ, ოსმალეთის საქართველოში ისევე გაჰქრებოდა ქრისტიანობა, როგორც იგი აჭარასა, შავშეთსა, იმერხევსა, ლაზისტანსა და სხვა ადგილებში გაჰქრა.

სამეგრელოსა, სოფსაზეთსა და გურიაში დღესაც ბევრი იტალიურ გვარს ატარებს. აქამდე სცხოვრობენ იქ იტალიელთა შთამომავლნი ანბანურნი: ჟორდანია, ჯაკობიე, ყლანტი, დელონტი, ბარკალაია და სხვა, რომელთაც გვარის გარდ ტოსკანური სიტყვამაზეც კი შერჩათ.

როდესაც ოსმალეთის საქართველო ანუ ბათუმის ოლქი რუსეთს შეუერთდა, ბერლინის 1878 წლის ხელშეკრულობის ძალით, ართვინის სომეხ-კათოლიკეთა ეპისკოპოსი ზაქარიანი და იმის საეპისკოპოსოს კათოლიკენი რუსეთის ქვეშევრდომებად გახდნენ და ამიერიდან სარწმუნოების მხრით ადარ ემორჩილებიან არსრუმის სომეხ-კათოლიკეთა მთავარ-ეპისკოპოსს.

რაც შეეხება ქალაქებს: ტფილისსა, გორსა და ქუთაისს, კათოლიკეთა პატრები უწინდელებრ მოდიოდნენ, აქ უწინდელებრ სარწმუნოების საქმეში ხელმძღვანელობას უწევდნენ ადგილობრივ კათოლიკეებს. ეს კავშირი და დამოკიდებულება პატრებსა და მკვიდრ კათოლიკეთა შორის ბოლოს დრომდე არ მოსპობილა.

ქუთაისის წმ. გიორგის ეკეკლესიის მდგომელი ნესტორ ეუბანეიშვილი თავის-მიერ შედგენილ საქართველოს საჯულის და საეკეკლესიო ისტორიის სახელმძღვანელოში (შედგენილია უწმ. სინოდის პროგრამის მიხედვით მართლ-მადიდებელ სამრევლო-საეკეკლესიო სკოლებისათვის. 1889 წ. გვ. 190) წერს: „როდესაც მე-IX საუკუნიდან დაწყებული დასავლეთის ეკეკლესია თანდათან შორდებოდა აღმოსავლეთის ეკეკლესიას და 1054 წელს სამუდამოდ გაუშორდა კიდეც, დასავლეთის ეკეკლესია საქართველოში ჭეშხავნიდა მქადაგებლებს, რომელთა წასლობით ქართველობის რაოდენიმე ნაწილი უკვე იმათი წესვლის მიმდევარი გახდა. ეხლაც ბევრად მოიპოვებიან ისეთი ქართველები, რომელნიც დასავლეთის ეკეკლესიის სარწმუნოებას

ქართულ-კახეთის და იმერეთის მეფეები, როგორც ზეკითაც არა ერთხელ და ორჯელ მოგიხსენიეთ, მუდამ ჰფარველობდნენ და დახმარებას უწევდნენ ტფილისის, გორის, ქუთაისის და სამეგრელოს კათოლიკეთ და ეკლესიებს, აგრეთვე პატრებს, რომელნიც მრევლისათვის სიკეთეების განმაგლობაში წირვა-ლოცვას კათოლიკეთა წესზედ ასრულებდნენ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგაც კი, 1845 წლიდან, ტფილისის, გორის, ქუთაისის და ახალციხის პატრებს ისეთივე უფლებები ჰქონდათ, როგორიც წინად, საქართველოს მეფეების დროს. მხოლოდ 1845 წელს მთავრობამ სთხოვა პატრებს საზღვარ-გარედ წასულიყვნენ. ამის გამო, 1846 წელს, 12 მარტს, შანაკან საქმეთა მინისტრმა გამოუცხადა რომის კათოლიკეთა კოლეგეგს უმაღლესი ბრძანება გორსა, ქუთაისსა და ტფილისში მღვდლების გამწესების შესახებ. ბრძანების ძალით მღვდლები ვალდებულნი იყვნენ ქართული ენა შეესწავლათ. ამ დროიდან რომის-კათოლიკეთა მეძინუბის ეკლესიის მღვდლებად ჭნიშნავდნენ პოლონელ პატრებს, რომელნიც წირვა ლოცვას რომის კათოლიკეთა სარწმუნოების წესით ასრულებდნენ ხოლმე. აშკარაა აქედან, რომ საქართველოში ეთვალნ ქართველ-კათოლიკენი, წინააღმდეგ შემთხვევაში არც პოლონელ პატრებს გამოგზავნიდნენ და არც უბრძანებდნენ მათ, ქართული ენა შეისწავლეთო.

ზემოდ მოყვანილი უფლა ისტორიული ფაქტები უარს-ყოფენ ზომხებისა და იმათ გაზეთების-მიერ გავრცელებულ ამბავს, ვითომ ქართველები მუდამ მართმადიდებლობას მისდევდნენ და მათ შორის კათოლიკე არ მოიპოვებოდა. ასეთი აზრი ეოველ სიმართლესა და ჭეშმარიტებას არას მოკლებული. თუ კი ქართველების ერთმა მესამედმა ოსმალეთის საქართველოსა და კახეთში მაჰმადიანობა მიიღო და დღესაც ამ სარწმუნოებას აღიარებს, ვითომ რატომ არ შეიძლებოდა, რომ სხვა ქრისტიანებს კიდევ კათოლიკობა მიეღოთ და იმისი წესება ესრულებინათ?

მით უ�ro შესაძლებელი იყო ეს, რომ კათოლიკეებს არამც თუ არაიან სიათენიდა და ავიწროებდა, არამედ, პირიქით, მეფეები და ხალ-

მეფე ვახტანგი ხშირად მიიწვევდა ხოლმე პატრეს და რაიმე საქმის შესახებ რჩევას ჰკითხავდა. პატრეშმა ძალიან ბევრი დახმარება გაუწია მეფე ვახტანგს კანონების შედგენის და ქართული დაბადების განხილვა-შედარების დროს. ქართულ-კახეთის უკანასკნელი მეფენი, ირაკლი და გიორგი, როგორც უკვე ვსთქვით, ხშირად მიჰმართავდნენ ხოლმე პატრეს რჩევისთვის. იმერეთის მეფე სოლომონ, მგზავრობის დროს, არასოდეს არ იძინებდა, თუ თავით თავისი ნაზარი ხიხა დათიაშვილი არ ეჯდა. დათიაშვილი საწმუნოებით რომის-კათოლიკე იყო, ხოლო ერთგულებით — ქართველი. იმის შთამომავალნი დღეს ქუთაისში სცხოვრობენ. საქართველოს უკანასკნელ მეფეებს, დედოფლებს და ბატონიშვილებს მოსამსახურეებად უმეტეს ნაწილად ქართველი-კათოლიკენი ჰყავდათ, რუსეთში გაძღასხდების დროს ბევრი ამ მოსამსახურეთაგანი თან გაჰყვა ბატონიშვილებს.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების წლიდან დღემდე ის თავადაზნაურნი, რომელნიც კათოლიკეთა საწმუნოებას აღიარებდნენ, სხვა თავად-აზნაურებთან ერთად, ერთგულად ემსახურებოდნენ და ემსახურებიან რუსეთის იმპერატორს და საერთოდ რუსეთის სახელმწიფოს საქმეს. ბევრს მათგანს დიდი და საპატიო თანამდებობა ეკავა, როგორც საშინდრო, აგრეთვე სამოქალაქო დაწესებულებებში. რაც შეეხება ოსმალეთის საქართველოს ქართველ კათოლიკეთ, მათ, ჯერ ისევ ოსმალების ბატონობის დროს, დაუმტკიცეს რუსეთს, ერთგულება და სიყვარული. 1828 წელს, ოსმალეთის ტიხე-სიმაგრის— ახალციხის აღების დროს, მთავარ-საბალის გრაფ პასკევიჩის და იმის ჯარის ციხის მაჩვენებელი იქაური ქართველი-კათოლიკენი პაკლე და გრიგოლ მეფისაშვილები იყვნენ. ყირიმის ომის დროს, 1853 წელს, როდესაც ოსმალეთის ჯარი ბორჯომამდის მივიდა და ახალციხეს შემოერტყა, იმავე ახალციხის ქართველ-კათოლიკეი დიდი დახმარება და შემწეობა აღმოუჩინეს რუსეთის ჯარის უფროსს თავად ანდრონიკაშვილს. მათივე წაქალობით დამარცხებულ იქმნა სეიდ-ალისთან ოსმალეთის ჯარი. 1877 წლის ომის დროს ახალციხისაკენ

ლებმა განუსაზღვრელი ერთგულება და სამსახური გაუწიეს რუსეთის მოაგრობას. იმათ-მიერ შეკრებილი ცნობების და ამბების წყალობით რუსეთის ჯარმა აიღო მაგარი ციხე არდაგანი (არტანი) და აგარა, არდანუჯსა და ჯოროხთან დაამარცხა ოსმალეთის ურიცხვი ჯარი.

ეგელა ზემოდ ნათქვამის შემდეგ მეტად შეუფერებლად და უცნაურად უნდა ჩავთვალოთ იმ სომხებისა და ყურნალ-გაზეთების საქციელნი, რომელნიც თავგამოდებით გაიძახიან, რომ ქართველი-კათოლიკენი არსად არ არიან და საქართველოს ეგელა კათოლიკენი სომხები არიანო. მით უფრო უცნაური და გაუგებარია სომხების ასეთი საქციელი, რომ ქართველ-კათოლიკეებს სომხებთან საერთო არა აქვთ-რა და ჰირველნი მეორეებს სრულებით არაფრით არა ჰგვანან: არც ენით, არც ზნე-ჩვეულებით, არც სახით და არც სხვა რითმა.

ზ. ჭიჭანაძე

მეორე თუმანოვის ქუჩა, სახლი 30-№-რი

კათოლიკენი საქართველოში, ლ. ისარლოვისა -- 10 კ.
ქართველ-კათოლიკეთა შესახებ, პ. იზაშვილისა — 10 კ.

80

მზადდება დასაბეჭდათ: პავლე შაჰყულიანი ამის მოკამათენი და ახალციხეში ყოფილნი ვენეციელნი არქიმანდრიტნი: სეტიანი, ჯულარიანი, არქიმანდრიტი თომასი და მათი აურ-ზაური ქართველ-კათოლიკეთა შესახებ.